

TEMATSKI DOKUMENT RAN

Deca povratnici iz zona sukoba

Uvod

Ovaj rad sagledava načine reagovanja – iz perspektive praktičara – na situaciju gde se deca koja su se rodila ili su putovala na teritoriju Sirije/Iraka pod kontrolom Islamske Države, kao i deca van Evrope koja su sa teritorije Islamske Države doputovala u Evropu usled nasilnog preseljenja.

Teško je proceniti broj dece koja su iz Evrope otputovala u Irak i Siriju; procene za pojedinačne zemlje variraju između 24 i 70 – nepoznat je u stvari broj dece koja su rođena (ili će biti rođena) evropskim roditeljima u Siriji ili Iraku.

Prema izveštajima Saveta bezbednosti UN, Islamska Država koristi ovu decu da nose oružje, da čuvaju strateške položaje, hapse civile i da služe kao bombaši samoubice. Osim toga, deca su posebno osetljiva na indoktrinaciju, koja ih pretvara u lokalne podržavaoce terorističkih organizacija. Ova deca pate i zbog nasilja kojem prisustvuju / u kojem učestvuju, ali i zbog činjenice da je njihov normalan socijalni, moralni, emocionalni i kognitivni razvoj prekinut i ometen ratnim iskustvom. Osim toga, posle ratnih sukoba, ova deca su izložena riziku da će doživeti dodatnu traumu zbog (nasilne) migracije i procesa preseljenja. Izloženost višestrukim i ponovljenim traumama predstavlja značajan rizik po razvoj i sveopšte funkcionisanje dece i povećava rizik od fizičkih i mentalnih poremećaja u budućnosti.

Ovaj rad prikazuje pregled izazova s kojima se suočavaju stručnjaci za prevenciju i socijalne službe kada je reč o bavljenju traumama iz detinjstva, razumevanju uključenosti dece povratnika u nasilje, lekcijama naučenim iz drugih oblasti, faktorima rizika i otpora, prepoznavanju i radu sa decom izloženom riziku, ulogom porodice i zaraznom efektu.

Suočavanje s traumama iz detinjstva

Svest o traumi mora da bude ključna veština svih pojedinaca koji se bave decom povratnicima. Sposobnost prepoznavanja znakova i simptoma traume je od suštinskog značaja za pravilno tumačenje ponašanja dece i osmišljavanje odgovarajućih intervencija.

Da bi se ublažio uticaj traume na angažman službi podrške neophodno je da se zauzme pristup porodičnog sistema (pri čemu se porodica posmatra kao emocionalna jedinica), uspostavljen je sistem ključnih radnika i intervencije se usredsređuju na ključna pitanja obrazovanja, zaposlenja, psihološkog suočavanja i identiteta.

Razumevanje učešća u nasilju dece povratnika

U potpunosti je dokumentovano da deca koja postanu vojnici to rade uglavnom pod prinudom, da bi izbegla alternativne kazne, uključujući seksualno nasilje, da bi izbegla prinudni brak, odnosno u pokušaju da izbegnu krajnje siromaštvo. Bez obzira na sredstva ili motive vrbovanja, psihološki dokazi potvrđuju nesposobnost dece da na odgovarajući način pristanu na uključivanje u nasilne aktivnosti i nedostatak sposobnosti da u potpunosti shvate posledice tog uključivanja. Pored toga, veliki problem u slučaju dece vojnika jeste to što se smatra da ona poseduju *dvojne identitete, kao žrtve i počinioci*, što može da utiče na razvoj i sprovođenje intervencija.

Lekcije iz drugih oblasti

Glavni razlog za zabrinutost bezbednosnih službi i praktičara očigledno je verovatnoća da će, uzimajući u obzir njihovu prošlost, deca povratnici nastaviti svoje učešće u političkom nasilju i kao odrasle osobe. Potencijal za nasilje je nepoznat, a najverovatnije ga je i nemoguće utvrditi. Postojeća najbolja praksa, profesionalni etički kodeksi, protokoli o disciplinskom odlučivanju i lokalne i nacionalne politike trebalo bi da usmeravaju načine za postupanje s decom povratnicima i za otkrivanje nasilja iz prošlosti, kao i indicija budućeg nasilja.

Kada su u pitanju bivša deca vojnici, poznato je da izolacija, diskriminacija i dalje izlaganje traumi u odsustvu odgovarajućih terapijskih službi može negativno uticati na sve pokušaje njihove integracije/rehabilitacije. Upoznavanje biološko-psiholoških potreba dece povratnika maksimalno uvećavajući njihovo blagostanje i blagostanje njihovih porodica, kao i ublažavanje dugoročnih posledica traume poput lošeg zdravlja, nezaposlenosti, slabih akademskih dostignuća i uključenosti u krivični sistem predstavljaju najprikladnije načine za obezbeđivanje pozitivnog ishoda.

Faktori rizika i otpornosti

Kao i kod svih opasnosti po blagostanje deteta, postoje uobičajeni faktori rizika i zaštite. Toksični stres kao rezultat izloženosti *stalnoj* traumi se akumulira jer ima doziran efekat; što je veća izloženost, to su veći i negativni ishodi. Međutim, dokazi potvrđuju da su deca sposobna da se *oporave* od traume i da razviju otporne strategije suočavanja kada se stvori i neguje odgovarajuće okruženje; izgradnja otpornosti stvaranjem takvog okruženja treba da bude ključni fokus svih strategija intervencije.

Prepoznavanje i rad s decom koja su izložena riziku

Najprikladnija politika za identifikaciju dece povratnika kojima je potrebna intervencija trebalo bi da bude da su *sva* deca povratnici iz Sirije iskusila traumu i da im je potrebna intervencija samo po tom osnovu. Ako uzimamo u obzir decu koja su mogla biti indoktrinirana ili *radikalizovana* ekstremističkom ideologijom Islamske Države, ponovo moramo da istaknemo sledeće: imajući u vidu krajnosti do kojih će Islamska Država ići kako bi deca usvojila njen pogled na svet, treba smatrati da su sva deca u određenoj meri bila uključena u ekstremističku ideologiju Islamske Države. To ne znači da su svi povratnici potencijalni nasilni ekstremisti, već da treba prepoznati da su deca doživela pokušaje indoktrinacije iz više izvora, pa su možda uključila u ovu ideologiju u samospoznaju, svoje koncepcije o zajednici i predstave o Zapadu.

Uloga porodice

Postoji potreba da se uzme u obzir psihosocijalna dinamika porodice i načina na koji je to relevantno za razumevanje radikalizacije, pa samim tim i deradikalizacije u okviru porodičnih jedinica. Kada je reč o deradikalizaciji, potencijal porodice da pozitivno utiče na ovaj proces zavisi od resursa koji su joj dostupni, društvenih mreža u koje je ona uključena i jedinstvene dinamike porodične grupe. Karakteristike kao što su zaposlenje roditelja, mentalno zdravlje, stabilnost porodice, pristup privatnom smeštaju, osećaj samoopredeljenja i pristup obrazovanju i podršci su neophodni da bi se osigurao kapacitet porodice da se uključi u programe intervencije i pomogne deci povratnicima.

Takođe je važno uvideti da postoje primeri kada sama porodica predstavlja faktor rizika; kao što znamo, postoje dokazi o deci koju upravo roditelji vode na teritorije pod kontrolom Islamske Države. U takvim slučajevima, po njihovom povratku, možda će biti potrebno razmotriti oduzimanje dece tim porodicama; to bi trebalo da bude apsolutno poslednje sredstvo jer je uticaj ovakvog postupka značajan i nepredvidiv.

Efekat zaraze

Istaknuti problem u literaturi o radikalizaciji jeste potencijalni efekat zaraze koji radikalizovani pojedinci mogu imati na svoje vršnjake. U slučajevima kada se starija deca vrate sa teritorije pod kontrolom Islamske Države i pretpostavlja se da su bila svedoci i učesnici u ekstremnom nasilju i zloupotrebi, postoji zabrinutost da su ta deca manje otvorena za intervencije i manje sposobna za promenu uzimajući u obzir njihov status razvoja. Pored toga, na osnovu kriminološke literature koja ukazuje na uticaje vršnjačkih grupa na prestupe, trebalo bi se ozbiljno zabrinuti zbog širenja radikalnih ideja među vršnjacima. U takvim primerima, ugledne vođe zajednice (koje dete ceni), ili predvodnici džamije koji su upoznati s relevantnom kulturom deteta i sposobni da komuniciraju na odgovarajućem nivou, mogu da odigraju ulogu mentora deteta. Isto tako, prosvetni radnici mogu da posluže kao sredstvo za otvaranje alternativnih interesovanja i društvenih mreža za omladinu. Međutim, bez obzira na uzrast deteta, i dalje su važni razvoj međuljudskih veština, upravljanje emocijama, stabilan porodični život itd. Osim toga, neophodno je da sa starijom decom rukovo-

di odgovarajuća služba s ključnim uslugama (npr. psihološkom, obrazovnom, duhovnim), koje su posebno prilagođene njihovom nivou razvoja. Ta deca ne treba da budu uključena u usluge za odrasle.

Islamska Država aktivno vrbuje decu za svoje ciljeve.¹ Leila Zerrougu, specijalni predstavnik za decu i oružane sukobe, je u svojoj prezentaciji pred Savetom bezbednosti UN, izjavila da Islamska Država koristi ovu decu da nose oružje, da čuvaju strateške položaje, hapse civile i da služe kao bombaši samoubice.² Ostali izveštaji dokumentuju učešće dece u pogubljenjima, u korišćenju bojeve municije i učešće u borbama.³ Iako razni izveštaji dokumentuju uloge koje imaju deca, teško je tačno utvrditi broj dece koju je indoktrinirala Islamska Država. Prema proceni dr Shelly Whitman, ima nekoliko stotina hiljada indoktrinirane dece.⁴ Ovaj broj obuhvata svu decu koja su iskorišćena za ostvarivanje ciljeva militantnih grupa, a ne procenu broja dece na linijama fronta Islamske Državu. Uprkos tome, prema definicijama dece vojnika, koje su usvojene u Principima iz Kejptauna, dete vojnik je svako lice mlađe od 18 godina, koje je deo regularnih ili neregularnih oružanih snaga, a koja deluje u bilo kom svojstvu,⁵ što jasno opravdava kategorizaciju dece koju Islamska Država koristi kao vojnike.

Islamska Država ima sofisticiran pristup indoktrinaciji dece u svojim redovima, kako u pogledu obezbeđivanja vojnika za liniju fronta, tako i u pogledu stvaranja odanih podržavalaca režima. Islamska Država je preuzela kontrolu nad školama kako bi sprovodila strog nastavni plan, kontrolisala nastavnike i pažljivo pratila učenike. Takođe postoje izveštaji o tome da je Islamska Država osnovala specijalne obrazovne centre za decu koja su se prethodno školovala na Zapadu. Islamska Država je takođe osnovala specijalne kampove za vojnu obuku za one koji se smatraju *lojalnim* organizaciji. Kao i u drugim slučajevima oružanih sukoba u kojima su deca iskorišćena kao vojnici, poznato je da Islamska Država otima decu kako bi ih regrutovala za organizaciju.⁶ Rasprostranjene su i druge naizgled dobronamernije mere, uključujući *davanje novca* porodicama da bi njihova deca pohađala škole Islamske Države, javne parade na kojima se deci dele slatkiši i igračke, kao i izdavanje dečjih knjiga u kojima se slavi Islamska Država.⁷

Bloom, Horgan i Winter su dokumentovali višestruke uloge koje deca imaju u okviru Islamske Države, kao i višestruke načine na koje Islamska Država koristi decu. Ovi autori su posebno istražili upotrebu slika dece u propagandne svrhe Islamske Države. Njihova studija daje korisnu analizu uzrasta i nacionalnosti dece koja se veličaju u propagandi Islamske Države.⁸ Na primer, na slici ispod vidimo nacionalno poreklo dece koja su prikazana kao žrtve u zvaničnoj propagandi Islamske Države.

¹ Bloom, Horgan i Winter, 2016

² UN Info centar, 2014

³ Sirijska opservatorija ljudskih prava, 2015

⁴ Logan, 2014

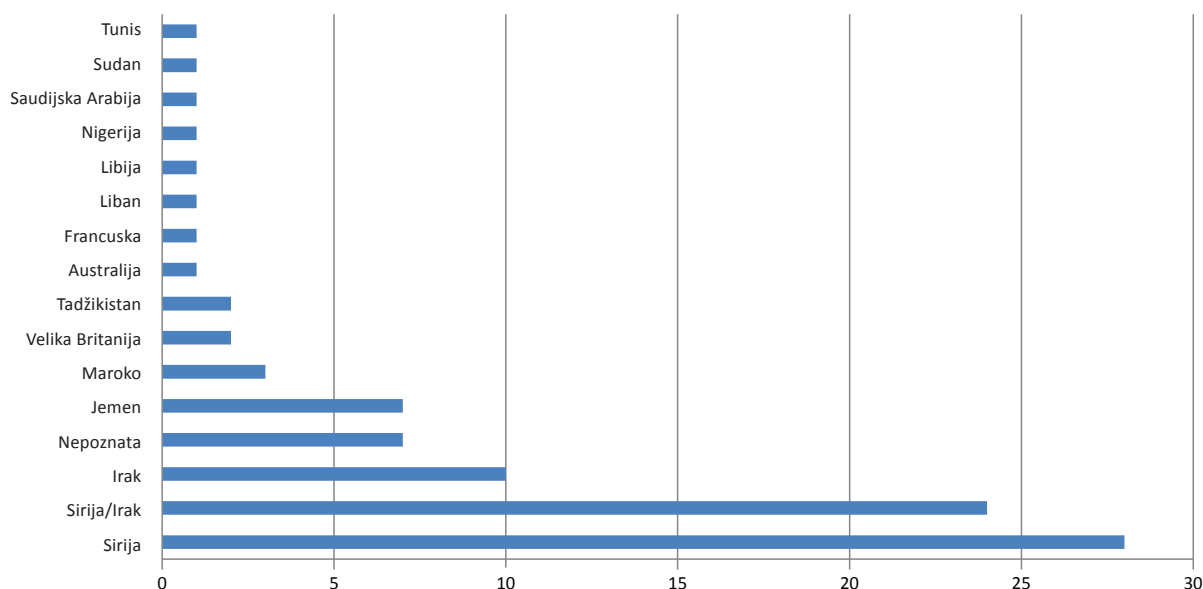
⁵ Wessells, 2006

⁶ Malik, 2016

⁷ Malik, 2016

⁸ Bloom, Horgan i Winter, 2016

Zemlja porekla

Slika 1: Zemlja porekla dece koja su prikazana kao mučenici u propagandi Islamske Države⁹

Iako su deca uglavnom iz Sirije ili Iraka, na dijagramu možemo videti da je predstavljen širok opseg nacionalnosti. Taj opseg ukazuje i na demografiju odraslih Evropljana koji su otišli u Siriju (uzimajući u obzir to da decu uglavnom dovode njihovi roditelji ili rodbina), ali imamo mnogo više informacija o odraslim Evropljanima nego o deci na teritoriji Islamske Države. Peter Neumann sa Kings koledža u Londonu izvestio je da je 4.000 odraslih Evropljana otišlo u Siriju i pridružilo se vojnim organizacijama¹⁰; procenjuje se da 10% njih čine žene. Podaci o deci iz Evrope u Siriji/Iraku su mnogo neodređeniji. U izveštaju Kvilijam fondacije ukazuje se na oko 50 britanske dece koja trenutno rastu pod kontrolom Islamske Države.¹¹ Slične procene daju i francuske vlasti, da je otprilike 50 dece roditelja Francuza odvedeno na teritoriju Islamske Države.¹² U izveštaju Holandske opšte bezbednosne i obaveštajne službe ukazuje se na to da se na teritoriji Islamske Države nalazi 70 dece holandskog porekla; većinu te dece odveli su roditelji, ali su neka rođena tamo.¹³ Kada je reč o Nemačkoj, procenjuje se da se na teritoriji Islamske Države trenutno nalazi između 24 i 36 mladih Nemaca; međutim, iz Nemačke je samo u martu 2015. otišlo 70 mladih žena, uključujući i 9 školskog uzrasta, koje su se pridružile Islamskoj Državi.¹⁴

Iako je teško proceniti koliki je broj dece koja su iz Evrope otišla na teritoriju Islamske Države, druga nepoznanica jeste stvarni broj dece koja su rođena (ili će se roditi) roditeljima Evropljanima

⁹ Bloom, Horgan i Winter, 2016

¹⁰ Neuman, 2015

¹¹ Malik, 2016

¹² Bisserbe i Meichtry, 2015

¹³ Opšta bezbednosno-obaveštajna služba, 2016

¹⁴ Anderson, 2016

u Siriji ili Iraku. S obzirom na to da se u izveštajima procenjuje da trenutno u regionu ima 31.000 trudnih žena, ovo može značajno uticati na postupanje s povratnicima u Evropu.¹⁵

Ovaj rad bavi se decom koja se vraćaju u Evropu, a koja su rođena ili su živela na teritoriji pod kontrolom Islamske Države u Siriji/Iraku. Rad se takođe bavi decom neevropskog porekla koja dolaze u Evropu zbog prinudnog premeštaja. Problem s kojim se treba suočiti prilikom razmatranja načina na koji treba postupati s povratkom ove dece jeste da Islamska Država pokušava da svu decu, ne samo decu vojnike, indoktrinira svojom nasilnom antizapadnjačkom ideologijom; ideologijom koja je u sukobu sa društvenim, kulturnim i zakonskim normama u evropskim zemljama. Upravljanje predstojećom krizom je neophodno da bismo izbegli značajne psiho-socijalne probleme za uključenu decu, ali i značajna pravna pitanja i pitanja zajednice s obzirom na mogućnost da neka deca po povratku nastave da ostvaruju ciljeve Islamske Države.

Izazovi pred praktičarima za prevenciju i socijalnim službama – bavljenje traumama iz detinjstva

Osetljive grupe u društvu najverovatnije su izložene posledicama rata; nemoćni, siromašni, mladi, žene, osobe s invaliditetom i starije osobe su pod velikim uticajem oružanih sukoba.¹⁶ Deca su naročito osetljiva kako zbog zloupotreba s kojima se suočavaju u konfliktnom okruženju, tako i zbog nasilja kojem prisustvuju, ali i zbog činjenice da je njihov normalan socijalni, moralni, emocionalni i kognitivni razvoj prekinut i ometen ratnim iskustvom.¹⁷

U pokušaju da se pozabave ovom traumom, posttraumatski stresni poremećaj (PTSD) i dalje je dominantan okvir koji se primenjuje u razumevanju i rešavanju posledica kod dece koja su doživela nasilje u sukobima.¹⁸ Pokazalo se da je Kognitivna bihejvioristička terapija (CBT) zasnovana na traumi efikasna intervencija kako za decu, tako i za njihove porodice u prevazilaženju teškoća izazvanih traumom.¹⁹ Iako je pristup zasnovan na traumi adekvatan, u ovom okviru nedostaje uviđanje činjenice da život ili socijalizacija unutar društva koje je doživelo oružani sukob nije jednokratna traumatična događaj s jasnim krajem; živeti u sukobima, naročito u nestabilnim političkim uslovima, često se vremenski poklapa s izloženošću ostalim traumatičnim događajima.²⁰ Istovremeno postojanje međuljudskih i psiho-socijalnih rizika je dokazano u studijama,²¹ pa shodno tome naučnici koriste termin „kumulativni rizik“ kako bi objasnili da će se deca izložena oružanim sukobima najverovatnije suočiti s višestrukom i trajnom traumom²²: međuljudskim/porodičnim nasiljem, seksualnim zlostavljanjem, glađu, pothranjenošću, zanemarivanjem i napuštanjem.

¹⁵ Malik, 2016

¹⁶ De Jong, Berckmoes, Kohrt et al, 2015

¹⁷ Kohrt, Jordans, Koirala, et al, 2014

¹⁸ Fasfous, Peralta-Ramírez, i Pérez-García, 2013

¹⁹ Steel, M. & Malchiodi, C. A. (2010) Praksa zasnovana na traumi u radu sa decom i adolescentima. Routledge, New York.

²⁰ Catani, Gewirtz, Weiling, Schauer, Elbert i Neuner, 2010

²¹ Catani et a., 2010

²² Ibid.

Izloženost višestrukim i ponovljenim traumama predstavlja značajan rizik za razvoj i sveopšte funkcionisanje dece.²³ Pored ponovljene viktimizacije doživljene tokom oružanog sukoba, postoji i velika mogućnost dalje traumatizacije usled procesa preseljenja i integracije.²⁴ Ta ponovljena viktimizacija prvenstveno se odnosi na diskriminaciju, nestabilnost, nezaposlenost roditelja i nedostatak vršnjačkih mreža podrške.

Svest o traumi treba da bude ključna veština koju poseduju svi pojedinci zaduženi za rad s decom povratnicima. Sposobnost prepoznavanja znakova i simptoma traume presudna je za pravilno tumačenje ponašanja dece. Na primer, pojedinci koji su doživeli složene i trajne traume izloženi su riziku preteranog povećanja kortizola, što izaziva odumiranje ćelija u hipokampusu.²⁵ Prapatne posledice obuhvataju otežano čitanje facijalnih i socijalnih znakova, pojačano iznenađeno reagovanje, izbegavanje, probleme s pamćenjem, lošu veštinu odlučivanja i agresivnost. Gore navedene reakcije moraju se prihvatiti kao „normalne“ traumatske reakcije, ali je takođe važno da su ovo faktori koji sprečavaju dete da se na odgovarajući način uključi u rad s relevantnim službama. Praktičari i klinički stručnjaci treba da na osnovu prakse s traumom restrukturiraju poglede kao što je „odbijanje uključivanja“ u „borbu za uključivanje“. Pored problema s uključivanjem, pojedina istraživanja konstatuju da ne treba pokušavati ni sa kakvom značajnom terapeutskom intervencijom najmanje 6 meseci jer je deci potrebno da se fizički i psihički prilagode novom okruženju. To ne znači da ne treba pružiti podršku, ali deca koja su doživela ozbiljnu traumu obično su problematična kada je reč o poverenju, što može dodatno ometati uključivanje u terapiju. Shodno tome, ključna preporuka jeste da postoji jedan glavni radnik koji će pružati usluge neophodne deci i njihovim porodicama, odnosno treba po svaku cenu izbegavati veliki broj zaduženih radnika.

Obuka o svesti o traumi treba da se obavlja na svim nivoima organizacije, od administracije do praktičara, a svaki pojedinac koji će doći u kontakt sa detetom ili porodicom mora da bude svestan da trauma stvara krajnju osetljivost na senzornu preopterećenost, koja se ogleda u bihejvioralnim i emocionalnim reakcijama i povlačenju.²⁶ Traumatske reakcije su nekontrolisane, telo reaguje pre mozga, a te reakcije može pokrenuti niz okidača. Nemoguće je stvoriti kontrolni spisak potencijalnih okidača. To u potpunosti zavisi od ličnog iskustva svakog deteta, a spisak potencijalnih okidača je beskrajn. Ne treba potceniti značaj svesti kod svih članova osoblja u organizaciji. Na primer, iskustvo na prijemnom odeljenju ili u čekaonici može da pokrene traumatsku reakciju i da samim tim utiče na dalji kontakt sa službom.²⁷

Imajući na umu njihovo iskustvo iz prošlosti, važno je to što je deci povratnicima i njihovim porodicama potreban osećaj osnaženosti kako bi mogli da uspešno upravljaju traumom. Fiziološke reakcije na traumu stvaraju osećaj gubitka kontrole, ali s obzirom na povezanost dece s bezbednosnim službama, imigracionim službama itd., njihova nedavna iskustva najverovatnije su bila pod tuđom kontrolom. U tom pogledu deca i porodice treba da se obrazuju o simptomima traume koristeći

²³ Ibid.

²⁴ Fazelet.al., 2012.

²⁵ Van Der Kolk, 2006

²⁶ Van Der Kolk, 2006

²⁷ Elliott et Al., 2005

jezik zasnovan na prednostima. Fizičke i psihološke reakcije na traumu su uobičajene; one mogu da utiču na sve životne aspekte, da se stave pod kontrolu i izleče. Pojedinci treba da imaju osećaj da odlučuju o svemu što se odnosi na njihove sadašnje okolnosti, ciljevi treba da budu zajednički utvrđeni, a kada služba smatra da su odluke koje su donela deca/porodice loše, treba ih posmatrati iz perspektive „opstanka“.²⁸ Praktičari treba da budu svesni činjenice da je nesposobnost ličnog uključivanja zapravo normalna traumatska reakcija i da je za njeno prevazilaženje potreban spor, postepeni proces koji nekada traje mesecima. Faktori koji povećavaju verovatnoću uključivanja su poverenje i izbor, a deca i svi koji ih okružuju izlažu se riziku kada su izolovani.

Izazovi pred praktičarima za prevenciju i socijalnim službama – razumevanje učešća dece povratnika u nasilju

U potpunosti je dokumentovano da deca koja postanu vojnici to rade uglavnom pod prinudom, da bi izbegla alternativne kazne, uključujući seksualno nasilje, da bi izbegla prinudni brak i/ili u pokušaju da izbegnu krajnje siromaštvo.²⁹ U brojnim slučajevima porodice su saučesnici u procesu vrbovanja iako je reč o prinudi: ekonomskoj, nasilnoj ili društvenoj.³⁰ Bez obzira na sredstva ili motive vrbovanja, psihološki dokazi potvrđuju nesposobnost dece da na odgovarajući način pristanu na uključivanje u nasilne aktivnosti i nedostatak sposobnosti da u potpunosti shvate posledice tog uključivanja. Postojeći dokazi ukazuju na to da *saglasnost* zahteva kognitivnu veštinu koja se naziva *formalno operativno razmišljanje*; to je sposobnost koja se obično razvija u uzrastu od 11 do 15 godina, iako izloženost traumi može da odloži njenu pojavu.³¹ Formalno operativno razmišljanje omogućava deci da razmišljaju logično (a ne emotivno ili reaktivno). Njihova sposobnost razumevanja ili razmišljanja o posledicama njihove uključenosti zavisi od razvoja prefrontalnog korteksa, dela mozga koji je odgovoran za funkcije višeg reda (tj. planiranje unapred, posledice, kontrola impulsa). Ova struktura mozga započinje svoj složeni razvoj tek u adolescenciji i sada znamo da se u potpunosti razvija tek u ranim dvadesetim godinama.³² Uprkos tome, deca vojnici često su na meti kritika zbog odluke da se *priključe* paravojnoj organizaciji.³³ Međutim, u pojedinim nadležnostima i Evropi, razvojni okvir primenjuje se u okviru krivičnog sistema da bi se objasnile kognitivne sposobnosti mladih koji su uključeni u kriminal. U Danskoj, na primer, krivična odgovornost počinje sa 15. godina, a kada su deca uključena u kriminal, načinom postupanja diktira individualna situacija deteta, a ne ozbiljnost/priroda prestupa.³⁴ Ipak, bez obzira na dokaze o razvoju deteta, ovo je sporno društveno i političko pitanje koje nije lako rešiti. Bivši maloletni vojnici viktimizuju ostale, kako u okviru, tako i van sopstvenih zajednica, pri čemu se izjednačavanje ove dece sa žrtvama koje su *oni* izazvali može posmatrati kao pokušaj opravdavanja na prvom mestu njihovog izbora da učestvuju u nasilju.

²⁸ Elliott et Al., 2005

²⁹ Lamberg, 2004; Human Rights Watch, 2005

³⁰ Lakhani, 2010

³¹ Santrock, 2001

³² Steinberg et al., 2010

³³ Joyce et al, 2015

³⁴ Kyvsgaard, 2004

Samim tim, ova deca poseduju *dvojni identitet, kao žrtve i kao počinioci*, a to pokazuje višestruke uloge koje deca imaju u ratnom kontekstu.³⁵

Izazovi pred praktičarima za prevenciju i socijalnim službama – lekcije usvojene iz drugih oblasti

Naravno, glavni razlog za zabrinutost bezbednosnih službi i praktičara jeste verovatnoća da će deca povratnici nastaviti svoje učešće u političkom nasilju i kao odrasle osobe. Ovo apsolutno nije poznato, a najverovatnije i nemoguće utvrditi, ali na osnovu nalaza kriminologije u vezi s nepolitičkim prestupima, vidi se da je mnogo verovatnije da će deca koja počine prestup pre 12. godine života zauvek ostati prestupnici.³⁶ Ovo ne mora obavezno da bude povezano sa nasilnim kriminalom, ali može da bude povezano s narkomanijom, zavisničkim ponašanjem i opštom neprilagođenošću. Kako je i da li je ovo relevantno u slučaju dece vojnika takođe je nepoznato, ali bi bar trebalo da posluži kao upozorenje za neophodnost rane intervencije. Pošto Islamska Država obično kao metu vrbovanja i indoktrinacije bira decu u predtinejdžerskom uzrastu,³⁷ pitanje rane intervencije postaje sve neophodnije.

Dostupni podaci o ulozi dece u okviru Islamske Države ukazuju i na sofisticiranost i raznolikost načina na koje organizacija koristi decu, a dokazi koje posedujemo ukazuju na sličnosti između situacije u Iraku i Siriji i ostalim situacijama gde su paravojne organizacije koristile decu kao vojnike.³⁸ Određeni broj autora zabeležio je upotrebu dece vojnika od strane Islamske Države, istraživši zlostavljanje koje su deca doživela, kao i ulogu porodice u vrbovanju i radikalizaciji. Jedna studija naročito se usredsređuje na proces socijalizacije *ka nasilju*³⁹ i opisuje proces od šest koraka, uključujući kontakt s harizmatičnim vođama, upoznavanje sa stvarnom zajednicom, učvršćivanje ključnih elemenata identiteta i učešće u zajedničkim ritualima.⁴⁰ Ove dokaze trebalo bi upotrebiti da se shvati kako je Islamska Država vrbovala decu ne kao vojnike, već kao pripadnike potpuno definisane zajednice s prepoznatljivim identitetom i jasno utvrđenom grupom koja joj ne pripada. Važno je obavezno prepoznati da su strukture podrške, identitet i dinamika grupe koje nudi Islamska Država stvorile otpornost kod dece, koja se mora pažljivo dekonstruisati i zameniti u okviru svake intervencije.

Pouke se mogu izvući i iz iskustva u radu s decom vojnicima u drugim konfliktnim zonama. Postoje sličnosti između onoga čemu trenutno svedočimo u Siriji i vrbovanja koje sprovode Oslobođilački tigrovi tamilskog Elama na Šri Lanki, uloge dece kao bombaša samoubica za Boko Haram i obaveštajne uloge Fijane u Severnoj Irskoj⁴¹ – omladinskog krila Privremene irske republikanske armije (PIRA). Lekcije naučene iz ovih oblasti mogu mnogo toga da pruže praktičarima koji se bave povratnicima u

³⁵ Ibid.

³⁶ Loeber, Farrington i Petechuk, 2003

³⁷ Malik, 2016

³⁸ Malik, 2016; Horgan, Taylor et al, 2016

³⁹ Malik, 2016; Horgan, Taylor et al, 2016

⁴⁰ Horgan, Taylor et al, 2016

⁴¹ Gill i Horgan, 2013

Evropi. Jedna pretpostavka o brojnim intervencijama koje su smišljene za primenu kod dece boraca jeste da oni ostaju u konfliktnoj zoni ili u tranzicionom postkonfliktnom društvu. Međutim, kada je reč o onima koji su se vratili u Evropu, imajući u vidu traumu zbog prinudnog preseljenja, ulazak u sistem hraniteljskih porodica odnosno odlazak roditelja u zatvor, nije nerazumna pretpostavka da će ova deca *živeti* u tranzicionom okruženju. Osim toga, praktičari smatraju da postojeće intervencije zasnovane na dokazima o mentalnom zdravlju treba primeniti kod dece boraca da bi se obezbedile psiho-obrazovne strategije koje će pomoći u upravljanju emocijama i razvoju međuljudskih veština. Krajni cilj jeste izgradnja veza između porodica i zajednica, na taj nudeći detetu otpornost i stabilnost. Obnavljanje civilnih uloga kao što su zaposlenje, školovanje itd. presudno je u izgradnji poverenja između traumatizovane dece,⁴² ali i zato što ovo služi kao proces normalizacije.

Izazovi pred praktičarima za prevenciju i socijalnim službama – faktori rizika i otpornosti

Globalna kriza, bez obzira na to da li je reč o ratu, gladi ili prirodnim katastrofama, ozbiljno pogađa decu i ostale osetljive grupe. Nesreće ne umanjuju samo fizičku bezbednost dece, već je i njihovo dugoročno blagostanje u opasnosti imajući u vidu uticaj na njihov društveni, emocionalni, moralni i kognitivni razvoj.⁴³ Kao i kod svih opasnosti po blagostanje dece, bez obzira na to da li je reč o izloženosti disfunkcionalnosti porodice, zloupotrebi opojnih supstanci ili stvarnoj izloženosti odnosno uključenosti u terorističko nasilje, postoje zajednički faktori rizika i zaštite.⁴⁴

Biološki rizici verovatno potiču iz samog prenatalnog perioda, tj. razvoja mozga i tela u materici. Oni mogu da budu spoljašnji, kao što su nedozvoljene supstance, loša ishrana itd., ali posebno relevantan u ovom slučaju jeste uticaj stresnih perioda na dete u razvoju.⁴⁵ Ako je majka stalno u stanju fiziološkog stresa, to ima štetan uticaj na razvoj fetusa. Prilikom rođenja deteta mozak još nije razvijen, a otprilike do 6. godine života mozak je približno 90% razvijen. Smatra se da opasnosti na taj razvoj u prvih 1.000 dana imaju ogroman uticaj na sposobnost deteta da učestvuje u svetu koji ga okružuje.⁴⁶ Ako je dete izloženo toksičnom stresu ili traumi pri kojoj njegovo telo redovno aktivira reakcije borbe ili bekstva, to negativno utiče na razvoj neuronskih mreža u mozgu. Toksični stres može poticati iz širokog raspona izvora; ne samo iz sukoba kojem su deca izložena, već i iz ostalih Negativnih iskustava u detinjstvu (ACE), kao što su zlostavljanje i zapostavljanje u disfunkcionalnoj porodici. Kumulativni stres ima doziran efekat; što je veća izloženost, to su veći i negativni ishodi,⁴⁷ dok je za ACE utvrđeno da prouzrokuju strukturne promene u razvoju mozga.⁴⁸ Međutim, postoji nada u sposobnost dece da budu otporna; istraživanja pokazuju da mozak može „ponovo da uđe u plastična stanja“ u odgovarajućim okolnostima i, samim tim, ublaži ove negativne posledice.

⁴² Drexler, 2011.

⁴³ Ager et al, 2010

⁴⁴ Fazel et al., 2012; Vakalahi, 2001

⁴⁵ Mulder et al., 2002

⁴⁶ Hair et al, 2012

⁴⁷ Felliti et al., 1998

⁴⁸ Mulder et al., 2002; Hair et al., 2012

dice. Naime, skorašnja eksperimentalna istraživanja osporila su prethodna saznanja o moždanim kolima, koja su se ranije smatrala otpornim na ponovno mapiranje ili ponovno povezivanje. Brojne studije zasnovane na laboratorijskim analizama ukazuju na to da mozak zapravo može da se prilagodi izazovima u svom okruženju, što Karatsoreos i McEwen⁴⁹ definišu kao otpornost. Ovi nalazi su ohrabrujući i predstavljaju osnov za pokušaj usmeravanja na one koji su možda doživeli traumu kako bi se ublažile negativne posledice. Ovo će zahtevati stvaranje pravog okruženja u okviru postojećih službi na osnovu saznanja koja već imamo o deci preseljenoj iz područja sukoba i o praksi baziranoj na poznavanju traume.

Prepoznavanje i rad s decom izloženom riziku

Pitanje prepoznavanja dece povratnika kojima je potrebna intervencija posle povratka iz Sirije istovremeno je izuzetno složeno, ali i neverovatno jednostavno. Najprikladnija politika jeste da se za *svu* decu povratnike iz Sirije smatra da su doživela traumu i da im je potrebna intervencija samo po tom osnovu. Ako uzimamo u obzir decu koja bi mogla da budu indoktrinirana ili *radikalizovana* ekstremističkom ideologijom Islamske Države, ponovo moramo da istaknemo sledeće: imajući u vidu krajnosti do kojih će Islamska Država ići kako bi deca usvojila njen pogled na svet, treba smatrati da su sva deca u određenoj meri bila uključena u ekstremističku ideologiju Islamske Države. To ne znači da su svi povratnici potencijalni nasilni ekstremisti, daleko od toga, već da treba prepoznati da su deca doživela pokušaje indoktrinacije iz više izvora, pa su možda uključila u ovu ideologiju i samospoznaju, svoje koncepcije o zajednici i predstave o Zapadu.

Imajući to u vidu, ključna stvar u pokušaju intervencije kod dece povratnika jeste uloga upravljanja identitetom i tranzicije, kako pojedinaca tako i društva u celini. U studiji koju su napisali Lynch i Argomaniz⁵⁰ ispitana je uloga počinitelaca u inicijativama deradikalizacije, a Pemberton je govorio o potrebi da se shvati uključenost u terorizam ne kada je reč o tome šta ljudi rade, već izborima identiteta koji im terorizam nudi. Shodno tome, Pemberton je definisao terorizam kao „ja sam“, a ne kao „ja radim“. Kada je reč o deci, ovo je naročito relevantno uzimajući u obzir to da je razvoj njihovog identiteta u toku i da u velikoj meri zavisi od njihovog doživljaja kulture i zajednice.⁵¹

Osim pitanja identiteta dece povratnika, pojedinačna otpornost (a u vezi s tim i ideologija) često je zanemarena, mada je značajan faktor u procesu radikalizacije, a potom i deradikalizacije. Otpornost se odnosi na sposobnost dece da se suoče i sposobnosti da reaguju kako na uobičajene, tako i na neuobičajene izazove koji se javljaju tokom njihovog razvoja. Postoji prilično ironično pitanje koje treba uzeti u obzir kada pokušavamo da shvatimo učešće dece u političkom nasilju, a utvrđeno je da će deca mnogo verovatnije biti u stanju da se izbore sa traumatičnim situacijama ako imaju snažan sistem verskih ili ideoloških uverenja koji objašnjava zašto doživljavaju nevolje.⁵²

Uloga ideološke posvećenosti, mada nedovoljno istražena u slučaju dece i rata, psihološki je važna zato što ideologija obezbeđuje smisao za traumu koja se dešava i omogućava pojedincima da na

⁴⁹ Karatsoreos& McEwen, 2013

⁵⁰ Lynch i Argomaniz, 2016

⁵¹ Phinney i Baldelomar,2011

⁵² Punamaki, 1996

suvisao način inkorporiraju događaje u svoju životnu priču.⁵³ Ovaj ideološki okvir odnosi se i na nečiju percepciju neprijatelja, a crno-belo doživljavanje neprijatelja omogućava jasno razlikovanje nas i njih, dobra i zla; ovo utiče na nečiju spremnost da se uključi u aktivnosti protiv neprijatelja.⁵⁴ Takva ideologija može da bude psihološka zaštita za dete, pa samim tim strategije deradikalizacije koje pokušavaju da dekonstruišu indoktrinaciju koju sprovodi Islamska Država moraju da vode računa o psihološkoj osetljivosti kojoj dete može da bude izloženo tokom procesa. Tranzicija identiteta je složen dugotrajan proces⁵⁵, pre svega kada se uzmu u obzir osetljive razvojne potrebe dece, a tim procesom mogu da upravljaju samo profesionalci s temeljnim razumevanjem porekla i struktura koji su podržavali dete tokom boravka na teritoriji Islamske Države. Važno je da u pokušaju podsticanja tranzicije identiteta, model zamene uloga, odgovarajuća zajednica i aktivna vršnjačka grupa budu osnovni elementi procesa. Kao što je već pomenuto, uloga (ekstremne) ideologije i odnos između ove ideologije i identiteta deteta mora se smatrati psihološkim zaštitnim faktorom za decu koja dolaze iz konfliktne zone, ali i društveno prihvaćenom reakcijom na nevolje. Ovo se ne može dekonstruisati bez obezbeđenog sigurnog, bezopasnog i podsticajnog okruženja u kome se mogu pojaviti alternativni načini samozaštite, a identitet se može drugačije interpretirati u odgovoru na novo okruženje u kojem će se deca naći.

Ovo takođe pokazuje da deca koja zagovaraju radikalne ideologije i zbog toga privlače pažnju socijalnih i bezbednosnih službi možda to rade iz razloga koji nisu povezani s nasiljem ili terorizmom. Kada se utvrdi način opstanka u konfliktnoj zoni i inkorporira se u nečiji identitet i sistem vrednosti, ta ideologija treba da se smatra povezanom ne s onim „šta radim“ (ili šta bih mogao da uradim), već s onim „šta sam“.⁵⁶

Pored posebnih pitanja identiteta i ideologije, psihološki uticaj preseljenja na decu⁵⁷ mora se uzeti u obzir prilikom planiranja intervencija za decu povratnike. Postojeći modeli psiholoških službi dobro su opremljeni za bavljenje decom koja su doživela traumu, pa se deca povratnici kao takvi ne razlikuju u svojim osnovnim zahtevima. Službe bi, međutim, trebalo da vode računa o mogućnosti dalje traumatizacije dece zbog njihovog izbegličkog statusa i iskustva prilikom preseljenja. Na primer, biti maloletnik bez pratnje u zemlji domaćinu povećava rizik od psihopatologije,⁵⁸ a deca koja su razdvojena od porodica posle preseljenja takođe su izložena većoj opasnosti.⁵⁹

Intervencije za decu povratnike i uloga porodice

Dok je porodica centar za intervencije s decom u čitavom nizu okruženja, u slučaju istraživanja deradikalizacije fokus je uglavnom na ulozi pojedinca. Pojedini autori, na primer, Malik i Russel,⁶⁰

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Videti, na primer, rad o tranziciji pojedinaca iz pripadnika paravojnih grupa u aktiviste u zajednici: Joyce i Lynch, 2016

⁵⁶ Pemberton, 2016

⁵⁷ Bronstein i Montgomery, 2011; Hart, 2009

⁵⁸ Bean et al., 2007

⁵⁹ Hjern et al., 1998

⁶⁰ Malik i Russell, 2016

ističu potrebu za razmatranjem psiho-socijalne dinamike porodice i načina na koji je to relevantno za razumevanje radikalizacije, pa samim tim i deradikalizacije u okviru porodičnih jedinica. Kada je reč o deradikalizaciji, potencijal porodice da pozitivno utiče na ovaj proces zavisi od resursa koji su joj dostupni, društvenih mreža u koje je ona uključena i jedinstvene dinamike porodične grupe. Karakteristike kao što su zaposlenje roditelja, mentalno zdravlje, stabilnost porodice, pristup privatnom smeštaju, osećaj samoopredeljenja i pristup obrazovanju i podršci su neophodni da bi se osigurao kapacitet porodice da se uključi u programe intervencije i pomogne deci povratnicima.

Uzimajući u obzir ulogu porodice pri radu s decom povratnicima, status mentalnog zdravlja roditelja dokazano ima negativan uticaj na izražavanje emocija i ponašanje dece.⁶¹ Imajući u vidu da je, kada je reč o deci povratnicima, čitava porodica najverovatnije doživela traumu u konfliktu, to predstavlja znatan rizik po blagostanje deteta. Pored toga, ako je otac nezaposlen posle povratka ili preseljenja, to uvećava rizik od negativnih rezultata.⁶² Isto tako, deca i porodice doživljavaju negativne psihološke uticaje kada su smešteni sa grupama u skloništim ili pritvorskim centrima, u poređenju s onima koji su smešteni u porodice.⁶³ Ovi nalazi iz prethodnih istraživanja o razmeštenim porodicama ne ukazuju na potrebu usredsređivanja na porodičnu jedinicu, nego na jednog pojedinca u pokušaju intervencije s povratnicima s teritorije pod kontrolom Islamske Države. U većini slučajeva, uz podršku i pravilnu intervenciju porodica će delovati kao zaštitni faktor protiv problematičnog ponašanja bez obzira na oblik u kojem se ono javlja.

Takođe je važno uvideti da postoje primeri kada sama porodica predstavlja *faktor rizika*⁶⁴; kao što znamo, postoje dokazi o deci koju upravo roditelji vode na teritorije pod kontrolom Islamske Države. U takvim slučajevima, po njihovom povratku, *možda* će biti potrebno razmotriti oduzimanje dece tim porodicama; to bi trebalo da bude apsolutno poslednje sredstvo jer je uticaj ovakvog postupka značajan i nepredvidiv. Ako je ova mera neophodna, zahteva se razmatranje gore navedenog istraživanja, tj. uticaj pritvorskih centara i života u grupama. Adekvatan odgovor u ovim slučajevima jeste smeštanje dece u hraniteljske porodice istog etničkog porekla,⁶⁵ pružajući im na taj način osećaj stabilnosti⁶⁶ zajedno sa dodatnom podrškom, naročito u pogledu mentalnog zdravlja i obrazovanja.⁶⁷

Osim uloge šire porodice u intervencijama s decom povratnicima, organizacija Žene bez granica naglašava ulogu majki u prepoznavanju i suprotstavljanju procesu radikalizacije.⁶⁸ Njihov rad se uglavnom usredsređuje na odrasle strane borce, pa nije poznato kako žene, naročito majke, mogu da se uklupe u intervenciju s decom povratnicima, posebno imajući u vidu da su majke na početku dovele decu na teritoriju Islamske Države. Međutim, priprema majki za prepoznavanje problema-

⁶¹ Ajduković, & Ajduković, 1993; Tousignant et al., 1999

⁶² Tousignant et al., 1999

⁶³ Ajduković, & Hajdukovi, 1993

⁶⁴ Fazel et al., 2012

⁶⁵ Porte i Tournay-Purta, 1987

⁶⁶ Nielsen et al., 2008

⁶⁷ Kia-Keating & Ellis, 2007

⁶⁸ <http://www.women-without-borders.org>

tičnog ponašanja i njihovo upoznavanje s načinom reagovanja na takvo ponašanje može da posluži kao sistem ranog upozoravanja na nasilni ekstremizam ili druge vrste problematičnog ponašanja. Kriminološka literatura ima potencijal da doprinese ovoj debati zato što su značajna istraživanja sprovedena o prenošenju kriminaliteta unutar porodice,⁶⁹ značaju vršnjačkih grupa u održavanju devijacije⁷⁰ i nalazima o odrastanju i prevazilaženju kriminala.⁷¹ Kao nepolitički kriminal, uključenosnost u političko naselje je prevashodno društveni proces⁷² koji održavaju odnosi i vrednosti zajednice povezane s njim. Ovo bi trebalo da znači da se suprotstavljanje indoktrinaciji i nasilnom ekstremizmu Islamske Države mora pozabaviti društvenom prirodom uključenosti, od porodice do zajednice i vrnjačke grupe.

Efekat zaraze – prenošenje ekstremističke ideologije

U slučajevima kada se starija deca vrate sa teritorije pod kontrolom Islamske Države i pretpostavlja se da su bila svedoci i učesnici u ekstremnom nasilju i zloupotrebi, postoji zabrinutost da su ta deca manje otvorena za intervencije i manje sposobna za promenu uzimajući u obzir njihov status razvoja. Pored toga, na osnovu kriminološke literature koja ukazuje na uticaje vršnjačkih grupa na prestupe,⁷³ trebalo bi se ozbiljno zabrinuti zbog *širenja* radikalnih ideja među vršnjacima. U takvim primerima, ugledne vođe zajednice (koje dete ceni), ili predvodnici džamije koji su upoznati sa relevantnom kulturom deteta i sposobni da komuniciraju na odgovarajućem nivou, mogu da odigraju ulogu kao mentori deteta. Isto tako, prosvetni radnici mogu da posluže kao sredstvo za otvaranje alternativnih interesovanja i društvenih mreža za omladinu. Međutim, bez obzira na uzrast deteta, i dalje su važni razvoj međuljudskih veština, upravljanje emocijama, stabilan porodični život itd. Osim toga, neophodno je da sa starijom decom postupa odgovarajuća služba s ključnim uslugama (npr. psihološkom, obrazovnom, duhovnom), koje su posebno prilagođene njihovom stepenu razvoja. Ta deca ne treba da budu uključena u usluge za odrasle.

Zaključak

Uzimajući u obzir ono što znamo o toksičnom stresu, otpornosti i povodljivosti, kada se bavimo dečjom populacijom koja je živela na teritoriji Islamske Države, ne bi trebalo da pokušavamo da prepoznamo one koji su u opasnosti sprovođenja ekstremizma u Evropi, već one pojedince koji su u opasnosti od lične i društvene štete. Shodno tome, ako se pozabavimo traumom pojedine dece i njihovih porodica, istovremeno ćemo poljuljati temelje problematičnog ponašanja u budućnosti – bez obzira na to da li je reč o kriminalitetu, nasilju ili terorizmu. Trauma koju su deca doživela tokom boravka u ratnoj zoni, bez obzira na to da li su ona učestvovala u sukobu ili nisu, ima doživotni uticaj na te pojedince i njihove porodice. Intervencija mora da prati gore navedene ustanovljene metode koji su utvrđeni za postupanje s traumom iz detinjstva na individualnom i porodičnom nivou. Ovo ne znači da deca povratnici nemaju okolnosti koje su jedinstvene za njihovo lično iskustvo; naravno,

⁶⁹ Farrington, Jolliffe, Loeber et al, 2001

⁷⁰ Fergusson, Swain-Cambell i Horwood, 2001

⁷¹ Farrington, 1986

⁷² Lynch i Joyce, 2017

⁷³ Fergusson, Swain-Cambell i Horwood, 2001

svaki slučaj je drugačiji. Postoje i stvari koje bi trebalo razmotriti prilikom planiranja intervencije za decu povratnike, naročito uloga identiteta i ideologije u održavanju ekstremističke ideologije.

U odgovoru na sadašnju krizu, ne bi trebalo zanemariti ustanovljene poznate stvari o normalnom razvoju. Na primer, pozitivna vršnjačka interakcija je značajna i može da predvidi prilagođavanje u ostalim oblastima psihološkog i društvenog adaptiranja. Naime, literatura o deci izbeglicama i povratnicima ukazuje na to da je vršnjačka društvena podrška povezana s dobrim mentalnim zdravljem i prilagođavanjem.⁷⁴

Nadalje, učešće u obrazovanju je značajan zaštitni faktor, a nemogućnost uključivanja i ostajanja u obrazovanju znatno utiče na psiho-socijalno blagostanje deteta.⁷⁵ Tamo gde obrazovanje saraduje, ono stvara osećaj bezbednosti i pokazuje otvorenost ka kulturološkoj raznolikosti, te povećava blagostanje.⁷⁶ Ostali faktori, naročito kada su deca stavljena pod nadzor države, odnose se na smanjenje broja premeštaja deteta, obezbeđivanje pojedinačne hraniteljske brige, izbegavanje pritvora i podržavanje verskih i kulturoloških faktora, što sve dokazano doprinosi boljem prilagođavanju.⁷⁷

Dok nema sumnje da su deca koja se vraćaju s teritorija pod kontrolom Islamske Države bila izložena traumama koje će negativno uticati na njihovo blagostanje, mora se imati na umu da deca takođe imaju ogromnu sposobnost oporavka i otpornosti. Istraživanje o tome kako se deca bore sa traumom ističe da su sva deca u stanju da izgrade otpornost,⁷⁸ što zavisi od faktora okruženja koji su u sferi uticaja evropskih država. Bernard⁷⁹ konstatuje da sposobnost stvaranja pozitivnih odnosa s vršnjacima i odraslima, veštine rešavanja problema i samostalnost grade otpornost, a postojeće službe imaju potencijal da deci obezbede neophodne veštine. Stoga je obavezno da nove politike i procedure zauzmu humanitarni pristup u postupanju s ovim povratnicima i da usvojeni razvojni okviri mogu i treba da smanje mogućnost dalje viktimizacije, stresa i traume, na taj način poništavajući rizik koji deca mogu da predstavljaju u odnosu na druge u budućnosti.

Preporuke

Planiranje intervencija

1. Sve intervencije moraju biti zasnovane na dokazima; na primer, praktičari moraju da intervišu kada postoji legitiman razlog za zabrinutost (neredovno pohađanje nastave, nasilje kod kuće). Države članice mogu da iskoriste postojeće zakonodavstvo o zaštiti dece kako bi imale pristup detetu i porodici, što se odnosi na praktičara koji je upoznat sa traumom.
2. Razmatranje intervencije na osnovu toga što je dete raslo u *radikalnoj* porodici jeste problematično. U takvim slučajevima intervencija se može smatrati diskriminatornom i političkom, a

⁷⁴ Almqvist & Broberg, 1999; Ekblad, 1993

⁷⁵ Fazel et al., 2012

⁷⁶ Kia Keating & Ellis 2007; Hart, 2009

⁷⁷ Fazel et al., 2012

⁷⁸ Bernad, 1995

⁷⁹ Ibid

može da dovede do izolacije deteta, kao i porodice. U ovakvim slučajevima možda je adekvatno podsticati uključivanje na nivou zajednice ili putem vršnjačkog mentorstva.

3. Kada su deca povratnici uključena u nasilje, krivičnopravno rešenje moglo bi dodatno da traumatizuje decu, podstakne povratništvo u budućnosti i ograniči mogućnost rehabilitacije i reintegracije. Ako je rehabilitacioni okvir prioritet, onda su potrebe i slabe tačke deteta najvažnije, bez obzira na prirodu prestupa.
4. Rana intervencija je od vitalnog značaja za decu mlađu od dvanaest godina kako bi se maksimalno uvećala mogućnost rehabilitacije. Intervenciju treba da sprovedu kvalifikovani i kulturološki kompetentni pojedinci uz podršku zajednice i zakonskih mreža profesionalaca.
5. Ispunjavanje potreba dece povratnika mora biti zasnovano na postojećim najboljim praksama u zaštiti dece i sprovedeno u okviru nacionalno uspostavljenih mreža službi za decu. NVO ili dobrotvorne grupe često nemaju kapacitet niti su povezane sa svim relevantnim službama da bi samostalno sprovedile intervencije, pa bi trebalo da dobiju podršku postojećih zakonskih službi.
6. Ukoliko su zakonske službe intervenisale i napravljen je plan brige o pojedinačnom detetu, stručnjaci u toj oblasti (kao što su verske vođe, vođe zajednice i osobe koje imaju iskustvo u konfliktnoj traumi) treba da doprinesu stalnim revizijama ovog plana imajući u vidu njihovo jedinstveno i nijansirano poznavanje ključnih pitanja.
7. Stručni psiholozi treba da doprinesu u upravljanju pitanjima identiteta i ideologije u saradnji sa stručnjacima iz oblasti (npr. kulturolozima, regionalnim stručnjacima, vođama zajednice itd.). Ovo podrazumeva temeljito poznavanje procesa indoktrinacije kroz koji prolazi dete (porodične konsultacije pre susreta s detetom mogu da pomognu u prikupljanju tih informacija – bezbednosne službe takođe mogu da obezbede te informacije)
 - a. Dostupnost *alternativne zajednice* za podršku biće od vitalnog značaja za izgradnju novog društvenog identiteta. U tome će pomoći omogućavanje detetu da izgradi odnose.
 - b. Možda postoji uloga, naročito za stariju decu, odnosno za bivše strane borce da rade s decom povratnicima, kako bi poslužili kao pozitivan uzor, ali i pomogli u tranziciji identiteta. Ovo se mora pažljivo sprovoditi i pratiti, a proces bi trebalo da bude spor i postepen.
 - c. Rad s porodičnom jedinicom na pitanjima identiteta pomoći će procesu tranzicije za dete.
8. Otpornost treba prepoznati i gajiti kako bi se dete podržalo u fazi tranzicije, bez obzira na to kako izgleda otpornost; poricanje, umanjeње vrednosti, zaboravljanje i glorifikovanje njihovih iskustava su strategije suočavanja koje očekujemo kod dece povratnika. Neophodno je da radnici na liniji fronta shvate ove procese kao normalne, a ne patološke, te da nastave svoj angažman na toj osnovi.
9. Mora se napraviti razlika između praćenja povratnika iz konfliktnih zona i intervencija u vezi s povratnicima. U praćenju povratnika, osnovne informacije o deci povratnicima, uključujući nji-

hovo postojanje, blagostanje, lokaciju itd. često nedostaju iz zvaničnih izvora, a ukoliko postoje, neophodni su bolji procesi deljenja informacija između zakonskih službi i izvan granica.

Praksa zasnovana na poznavanju traume

1. S obzirom na to da je vrlo verovatno da su deca povratnici doživela i prisustvovala, a u pojedinim slučajevima i učestvovala u ekstremnom nasilju (uključujući seksualno nasilje), sve intervencije trebalo bi razvijati u skladu s praksom zasnovanom na saznanju o traumi. Treba voditi računa o reakcijama socijalne zaštite nasuprot reakcijama pravosuđa.
2. Službe podrške koje već postoje u obrazovanju, socijalnoj zaštiti i psihološke službe treba da usvoje prakse zasnovane na znanju o traumi. Postoji potreba da se socijalnim/ključnim radnicima i njihovim organizacijama obezbede organizacioni okviri zasnovani na znanju o traumi kako bi se podržale intervencije.

Uloga porodice u razvijanju intervencija

1. Izbegličkim/Povratničkim porodicama treba prići s pretpostavkom da postoji trauma čak i kada simptomi nisu potpuno očigledni.
2. Decu treba podržati u porodičnom kontekstu ukoliko porodica ima potencijal da bude zaštitni faktor, što zahteva dobro mentalno zdravlje roditelja, njihovu stabilnost i mogućnost zapošljavanja. Ovo se naročito odnosi na slučaj gde deca putuju sama u konfliktne zone – i zatim se vrate kući. U tim slučajevima je bavljenje porodicom prioritet za rehabilitaciju i reintegraciju deteta.
3. Ukoliko je porodica faktor rizika i zakonska briga izgleda prihvatljivo, decu bi trebalo smestiti u porodice istog etničkog porekla; treba izbegavati domove i grupni pritvor, a samo jedan glavni radnik trebalo bi da održava kontakt sa detetom, a trebalo bi izbegavati višestruko smenjivanje zaduženih radnika.
4. Deca povratnici i njihove porodice trebalo bi da se aktivno uključe u donošenje odluka koje utiču na njihovu budućnost. Osećanje kontrole nad sopstvenim životom je važno za blagostanje pojedinaca i grupa.
5. Treba osigurati stalno obrazovanje/zaposlenje kako bi se ublažili poznati lični i psiho-socijalni rizici po blagostanje. Ovo se odnosi i na odrasle i na decu.
6. Stabilnost (u porodici, obrazovanju, domaćem okruženju, glavni radnik i službe podrške) od vitalnog je značaja za izgradnju odnosa koji su neophodni za uključivanje u društvo, pa samim tim i rehabilitaciju.

Reference

1. Ager, A., Stark, L., Akesson, B. & Boothby, N. (2010) Defining Best Practice in Care and Protection of Children in Crisis- Affected Settings: A Delphi Study. *Child Development*, Volume 8 (4), pp. 1271-1286.
2. Ajduković, M., & Ajduković, D. (1993). Psychological well being of refugee children. *Child abuse & neglect*, vol. 17(6), pp. 843-854.
3. Almqvist, K., & Broberg, A. G. (1999). Mental Health and Social Adjustment in Young Refugee Children y 3½ Years After Their Arrival in Sweden. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, vol. 38(6), pp. 723-730.
4. Anderson, K. (2016) Cubs of the Caliphate. The Systematic Recruitment, Training, and Use of Children in the Islamic State. IDC Paper. Available online at [https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-Cubs-of-the-Caliphate- Anderson.pdf](https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-Cubs-of-the-Caliphate-Anderson.pdf) Accessed September 2016.
5. Bean, T., Derluyn, I., Eurelings-Bontekoe, E., Broekaert, E., & Spinhoven, P. (2007). Comparing psychological distress, traumatic stress reactions, and experiences of unaccompanied refugee minors with experiences of adolescents accompanied by parents. *The Journal of nervous and mental disease*, vol. 195(4), pp. 288-297.
6. Bernard, B. (1995). Fostering resilience in children (Report No. EDO-PS-95-9). *Washington, DC: Department of Education. (ERIC Document Reproduction Service No.386327)*.
7. Berthold, S. M. (1999). The effects of exposure to community violence on Khmer refugee adolescents. *Journal of Traumatic Stress*, vol. 12(3), pp. 455-471.
8. Bisserbe, N. and Meichtry, S. (2015). French Children Add to ISIS Ranks. *The Wall Street Journal* Available online at <http://www.wsj.com/articles/french-children-add-to-isis-ranks-1451085058> Accessed Septemer 11th 2016.
9. Bloom, M., Horgan, J.G. and Winter, C (2016) Depictions of Children and youth in the Islamic State's Martyrdom propaganda, 2015-2016. *CTCSentinal*, vol. 9(2), pp. 29-32.
10. Bronstein, I., & Montgomery, P. (2011). Psychological distress in refugee children: a systematic review. *Clinical child and family psychology review*, vol. 14(1), pp. 44-56.
11. Catani, C., Gewirtz, A., Weiling, E., Schauer, E., Elbert, T. & Neuner, F. (2010) Tsunami, War, and Cumulative Risk in the Lives of Sri Lankan Schoolchildren. *Child Development*, vol. 81 (4), pp. 1176-1191.
12. Dearden, L. (2016) Isis training children of foreign fighters to become 'next generation' of terrorists. *The Independent*, 29th July. Available online at <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-training-children-of-foreign-fighters-to-become-next-generation-of-terrorists-a7162911.html> Accessed September 02, 2016.
13. De Jong, JTVM., Berckmoes LH., Kohrt, BA, Song, S.J., Wietse, A.T. & Reis, R. (2015). A Public Health Approach to Address the Mental Health Burden of Youth in situations of Political Violence and Humanitarian Emergencies. *Current Psychiatry Reports*, vol. 17, pp. 60 –70.
14. De Roy van Zuijdewijn, J. & Bakker, E. (2014) Returning Western foreign fighters: The case of Afghanistan.
15. Bosnia and Somalia. *ICCT Background Note*. Available online at <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-De-Roy-van-Zuijdewijn-Bakker-Returning-Western-Foreign-Fighters-June-2014.pdf> Accessed September 2nd, 2016.

16. Drexler, M. (2011) Life after death: Helping former child soldiers become whole again. Harvard Public Health, Available online at <https://www.hsph.harvard.edu/news/magazine/fall-2011/> Accessed September 11th, 2016.
17. Eichstaedt, P. (2009) First Kill Your Family: Child Soldiers of Uganda and the Lord's Resistance Army. Laurence Hill; Chicago.
18. Ekblad, S. (1993). Psychosocial adaptation of children while housed in a Swedish refugee camp: Aftermath of the collapse of Yugoslavia. *Stress Medicine*, vol. 9(3), pp. 159-166.
19. Farrington, D. (1986) Age and Crime. *Crime and Justice*, vol. 7, pp. 189-250.
20. Farrington, D., Jolliffe, D., Loeber, R. Stouthamer-Loeber, M. and Kalb, M. (2001) The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, vol. 24, (5), pp. 579–596.
21. Fasfous, A. F., Peralta-Ramírez, I. & Pérez-García, M. (2013) Symptoms of PTSD among Children Living in War Zones in Same Cultural Context and Different Situations. *Journal of Muslim Mental Health*, vol. 7 (2) <http://hdl.handle.net/2027/spo.10381607.0007.203>
22. Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet*, vol. 379 (9812), pp. 266-282.
23. Felitti VJ, Anda RF, Nordenberg D, Williamson DF, Spitz AM, Edwards V, et al. (1998). Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults. *American Journal of Preventative Medicine*, vol. 14(4), pp. 245–58.
24. Fergusson, D.M., Swain-Cambell, N.R. and Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 30 (4) pp. 419–430.
25. Geltman, P. L., Grant-Knight, W., Mehta, S. D., Lloyd-Travaglini, C., Lustig, S., Landgraf, J. M., & Wise, P. H. (2005). The “lost boys of Sudan”: Functional and behavioral health of unaccompanied refugee minors resettled in the United States. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, vol. 159(6), pp. 585-591.
26. General Intelligence and Security Services (2016) Life With ISIS the Myth Unravelling. Available online at <https://english.aivd.nl/binaries/aivd-en/.../2016/...isis-the-myth.../life-with-isis.pdf> Accessed September 11th 2016.
27. Gill, P. and Horgan, J. (2013) Who were the volunteers? The Shifting Sociological and Operational Profile of 1240 Provisional Irish Republican Army Members. *Terrorism and Political Violence*, vol. 25(3), pp. 435-456.
28. Hair, N. L., Hanson, J. L., Wolfe, B. L., & Pollak, S. D. (2015). Association of child poverty, brain development, and academic achievement. *JAMA pediatrics*, vol. 169(9), pp. 822-829.
29. Hart, R. (2009). Child refugees, trauma and education: interactionist considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, vol. 25(4), pp. 351-368.
30. Hegghammer, T. (2011). The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad.
31. *International Security*, Vol. 35 (3) pp. 53-94.
32. Hjern, A., Angel, B., & Höjer, B. (1991). Persecution and behavior: a report of refugee children from Chile. *Child abuse & neglect*, vol. 15(3), pp. 239-248.
33. Hjern, A., Angel, B., & Jeppson, O. (1998). Political violence, family stress and mental health of refugee children in exile. *Scandinavian Journal of Public Health*, vol. 26(1), pp. 18-25.

34. Horgan, J. G. (2014). *Psychology of Terrorism*. Routledge, London.
35. Horgan, J.G., Taylor, M., Bloom, M. & Winter, C. (2016) John G. Horgan, Max Taylor, Mia Bloom, and Charlie Winter. *Studies In Conflict & Terrorism* Accepted Author Version <http://dx.doi.org/10.1080/1057610X.2016.1221252>
36. Human Rights Watch (2005) *Sri Lanka: Child Tsunami Victims Recruited by Tamil Tigers*. Retrieved 6th of September 2016, from <http://www.hrw.org/news/2005/01/13/sri-lanka-child-tsunami-victims-recruited-tamil-tigers>
37. Karatsoreos N., & McEwen BS. (2013) Annual Research Review: The neurobiology and physiology of resilience and adaptation across the life course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 54(4), pp. 337–47.
38. Jonson, B. (2016) Islamic State Securing Bloody Future With Army of ‘Cubs’. *The Observer*, 8th August. Available online at <http://observer.com/2016/08/islamic-state-securing-bloody-future-with-army-of-cubs/> Accessed September 8th 2016.
39. Joyce, C., Lynch, O. and Veale, A. (2015) Victims and perpetrators: A clinician’s account of ex-child soldiers and the child development process in Sri Lanka. In Argomaniz, J. & Lynch, O. (Eds) *International Perspectives on Terrorist Victimization: An Interdisciplinary Perspective*. Palgrave MacMillan, London.
40. Kia-Keating, M., & Ellis, B. H. (2007). Belonging and connection to school in resettlement: Young refugees, school belonging, and psychosocial adjustment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, vol. 12(1), pp. 29- 43.
41. Koehler, D. (2015) Family Counseling, De-radicalization and Counter-Terrorism: The Danish and German programs in context in Aeiger, S. and Aly, A. **Countering Violent Extremism: Developing an Evidence-base for Policy and Practice**. Curtin University Press, Western Australia. pp. 129-143.
42. Kohrt, BA., Jordans, MJD., Koirala, S. et al (2014). Designing Mental Health Interventions Informed by Child Development and Human Biology Theory: A Social Ecology Intervention for Child Soldiers in Nepal. *American Journal of Human Biology*, vol. 27, pp. 27-40.
43. Kohrt, B. A., Jordans, M.J.D., Tol, W.A., Speckman, R.A., Maharjan, S.M., Worthman, C.A., Komproe, I.H. (2008) Comparison of Mental Health Between Former Child Soldiers and Children Never Conscripted by Armed Groups in Nepal. *JAMA*. Vol. 300(6), pp. 691-702.
44. Kyvsgaard, B. (2004). Youth justice in Denmark in Tonry, M. and Doob, A.N. (Eds.) *Youth Crime and Youth Justice: Comparative and Cross-National Perspectives*, pp. 349-390.
45. Leavitt, L.A., and Fox, N.A. (2014) *The psychological effects of war and violence on children*. Hillsdale, NJ
46. Lakhani, K. (2010) Pakistan’s child soldiers. *Foreign Policy*, March 29th. Available online at <http://foreignpolicy.com/2010/03/29/pakistans-child-soldiers/> Accessed 5th September 2016.
47. Lamberg, L. (2004) Reclaiming Child Soldiers’ Lost Lives *JAMA*, vol. 292(5), pp. 553-554.
48. Loeber, R., Farrington, D.P. and Petechuk, D. (2003) Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency, Bulletin Series* (May). Available online at <http://www.forensiccounselor.org/images/file/Child%20Delinquency%20Early%20Intervention%20and%20Prevention.pdf> Accessed September 4th 2016.
49. Logan, N. (2014). Is the world ready to deal with a generation of ISIS child soldiers? *Global News*, available online at <http://globalnews.ca/news/1643057/is-the-world-ready-to-deal-with-a-generation-of-isis-child-soldiers/> Accessed September 11th 2016.

50. Lynch, O. (2013) British Muslim youth: radicalization, terrorism and the construction of the “other”. *Critical Studies in Terrorism*, vol. 6(2), pp. 241-261
51. Lynch, O. and Argomaniz, J. (2016) The Victimization Experience and the Radicalization Process – Understanding of the Perpetrator Victim Complex in the Case of Terrorism and Political Violence. Funded by the European Commission through the Specific Programme ‘Prevention of and Fight against crime’ HOME/2012/ISEC/AG/RAD
52. Lynch, O. and Joyce C.M. (2017) *The Group Processes of Terrorist Groups*. Blackwell Wiley, London.
53. McMullen, J., O Callaghan, P., Shannon, C. & Black, A. (2013) Group trauma-focused cognitive-behavioral therapy with former child soldiers and other war-affected boys in the DR Congo: a randomized controlled trial. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 54 (11), pp. 1231–1241.
54. Mulder, E. J., De Medina, P. R., Huizink, A. C., Van den Bergh, B. R., Buitelaar, J. K., & Visser, G. H. (2002). Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. *Early human development*, vol. 70(1), pp. 3-14.
55. Malik, N. (2016). The Children of Islamic State. *Quilliam Foundation*. Available online at <https://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/the-children-of-islamic-state.pdf> Accessed September 5th 2016.
56. Malik, N. & Russell, J. (2016) Countering Islamic Extremism; Challenges and Opportunities for Families. FATE and Quilliam. Available online www.quilliamfoundation.org (Forthcoming)
57. ORG, (2013) Stolen Futures. The Hidden Toll of Child Casualties in Syria. Available online at http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/files/Stolen%20Futures_0.pdf Accessed September 6th 2016.
58. Roberts, A. (2010) Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?
59. *Survival* Vol. 52 (3), pp. 115-136.
60. Rousseau, C. (1995). The mental health of refugee children. *Transcultural Psychiatry*, vol. 32(3), pp. 299- 331.
61. Palosaari, E., Punamäki, R. L., Diab, M., & Qouta, S. (2013). Posttraumatic cognitions and posttraumatic stress symptoms among war-affected children: A cross-lagged analysis. *Journal of abnormal psychology*, vol. 122(3), pp. 656.
62. Pannell, I. (2015) Syria civilians still under chemical attack. BBC News, 10 September 2015. Available online at <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34212324> Accessed September 8th 2016.
63. Pearn, J. (2003) Children and War. *Journal of Pediatrics and Child health*, vol. 39,(3), pp. 166–172
64. Phinney, J.S. & Baldelomar, O.A. (2011). Identity Development in Multiple Cultural Contexts in Jensen (Ed) *Bridging Cultural and Developmental Approaches to Psychology*. Oxford University Press, Oxford. pp. 161- 186.
65. Porte, Z., & Torney-Purta, J. (1987). Depression and academic achievement among Indochinese refugee unaccompanied minors in ethnic and non-ethnic placements. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 57(4), pp. 536.
66. PunamAki, R.A. (1996) Can Ideological Commitment Protect Children’s Psychosocial Well-Being in Situations of Political Violence? *Child Development*, Vol. 67 (1), pp. 55-69
67. Santa Barbara, J. (2006) Impact of War on Children and Imperative to End War. *Croat Medical Journal* vol. 47(6), pp. 891–894.
68. Santrock, J. (2001). *Child Development*. New York: McGraw-Hill.

69. Somasundaram, D. (2002) Child soldiers: Understanding the context. *British Medical Journal, International edition* vol. 324 (7348) pp. 1268-71.
70. Spalek, B. (2016) Radicalization, de-radicalization and counter-radicalization in relation to families: Key challenges for research, policy and practice
71. *Security Journal*, vol. 29, (1) pp. 39–52.
72. Steinberg, L. (2010). Commentary: A behavioral scientist looks at the science of adolescent brain development. *Brain and cognition*, vol. 72(1), pp. 160 –172.
73. Syrian Observatory for Human Rights (2015). 52 Isis Child Soldiers Died Fighting in 2015; 19 Under-16 Jihadists Used as Suicide Bombers. Available online at <http://www.syriahr.com/en/?p=25985> Accessed September 11th 2016.
74. UN News Centre (2014) Security Council told of indiscriminate, brutal killings children face in conflict. Available online at accessed September 8th, 2016. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=48659&Kw1=isis&Kw2=child+soldiers&Kw3=#.V9UXnlda HFJ>.
75. Vakalahi, H. (2001). Adolescent Substance Use and Family-Based Risk and Protective Factors: A Literature Review. *Journal of Drug Education*. vol. 31(1), pp. 29-46.
76. Wessells, M. (2006) Child Soldiers. From violence to protection. Harvard University Press, MA.
77. Yuhas, A. (2016). NATO commander: Isis ‘spreading like cancer’ among refugees. The Guardian Online, Tuesday 1 March 2016 Available online at <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/01/refugees-isis-nato-commander-terrorists> Accessed September 2nd 2016.

Translated within:

FIRST LINE
STOP
Radicalization

Co-funded by the
Internal Security Fund
of the European Union